

ERMENİ TEHCİRİ: "ASKERİ MECBURİYET" GEREKÇESİ

(THE ARMENIAN 'RELOCATION':
THE CASE FOR 'MILITARY NECESSITY')

Doç. Dr. Jeremy SALT
Bilkent University

Ottomans and Armenians: A Study in Counterinsurgency, Author: Edward J. Erickson, (New York: Palgrave Macmillan, 2013), 299 sayfa.

Özet: Bu makale 1915'in ikinci yarısında Ermeni nüfusunun çoğunluğunun Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu vilayetlerinden taşınmasına dayanak oluşturması açısından ayaklanma ve 'askeri mecburiyet' sorunlarını incelemektedir. Makale askeri tarihte emsal oluşturan ve paralellik taşıyan örnekleri irdelemekte ve hem cephede hem de cephe gerisinde Osmanlı hükümeti tarafından 1914'ün sonlarından 1915 Nisan ayında sivil Ermeni nüfusunun yer değiştirmesi kararının alınmasını hızlandıran Van ayaklanmasına kadar savaşın izlediği seyri incelemektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı, İttihat ve Terakki, Rusya, İngiltere, Sarıkamış, Van, Kafkasya, Suriye, Ermeniler, Kürtler, Asuriler, Tehcir, Ayaklanma, Teşkilat-ı Mahsusa, druzhiny, savaş dönemi yargılamaları.

Abstract: This article focuses on the questions of insurgency and 'military necessity' as a reason for moving the bulk of the Armenian population from the eastern provinces of the Ottoman Empire in the second half of 1915. It looks at precedent and parallel cases of 'relocations' in military history and follows the course of the war as it was fought by the Ottoman government from late 1914, on the battle front and behind the lines, until the Van uprising of April, 1915, which precipitated the decision to 'relocate' the Armenian civilian population.

Keywords: Ottoman Empire, World War I, Committee for Union and Progress, Russia, Britain, Sarıkamış, Van, Caucasus, Syria, Armenians, Kurds, Assyrians, relocation, insurgency, Teşkilat-ı Mahsusa, druzhiny, wartime trials.

Türkiye dışından hiçbir akademisyen Edward Erickson kadar Osmanlı askeriyesi üzerine çalışma yapmamıştır. Dr. Erickson'ın Balkan Savaşları (1912-1913) ve Birinci Dünya Savaşı hakkındaki kitapları standart referans kitaplarıdır. İlk defa bir yazar bu savaşları Osmanlı'ya saldıran ülkelerin gözüyle değil, Osmanlı kumandanlığının bakış açısıyla değerlendirmiştir. Dr. Erickson'ın başlıca kaynakları Osmanlı ordusunun kayıtlarıdır. Dr. Erickson, ciddi anlamda iyi bir yazardır ve bu nedenle, kendisi, savaş sırasında Ermenilerin başına gelenler gibi tartışmalı bir konu üzerine yazdığında, onu tepkisel olarak yere vurmaya mecbur hissedenler bile bunu yapmakta çok zorlanacaklardır. Dr. Erickson, son çalışmasında, imparatorluğun doğu vilayetlerinde ve biraz daha da uzaklarda yaşayan Ermenilerin 'tehcir' edilmesi kararının arkasındaki tek gerekçenin askeri mecburiyetin olduğunu güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır.

'*Tehcir*' savaşın çirkin bir yüzüdür. Çoğu zaman, yerleri değiştirilen insanlar için talihsiz sonuçları vardır; ama savaş tarihinde türüne az rastlanır bir yere sahip değildir. Erickson modern tarihten bazı örneklerle değinmektedir: İspanyolların 1895-96'da Küba isyanını bastırmaları, 400,000 ve 600,000 arasındaki nüfustan oluşan isyancı bölgeleri boşaltmaları ve bunların "**la recontracia**" adlı bir program altında kamplara yerleştirilmesi; 1898 İspanyol-Amerikan savaşı sırasında halkın Filipinler'deki Amerikan "*korunaklı alanlara*" sevk edilmesi; Boer Savaşı (1899-1902) sırasında 100,000 civarında Boer'in ve bir diğer 100,000 Afrikalı sivilin toplama kamplarına yerleştirilmesi; 1914'te yarım milyona yakın Alman'ın Rus Devleti tarafından güney Rusya ve Kafkasya'dan alınıp Sibiryaya yerleştirilmesi; İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonların Amerikan toplama kamplarına yerleştirilmesi; 500,000'e yakın etnik Çinlinin İngilizler tarafından Malay'ı savaş sonrası dönemdeki işgalleri sırasında "*yenı köylere*" sevk edilmesi; 1950'lerde Fransızların 800,000'e kadar Cezayirliyi "*yeniden gruplandırma merkezlerine*" yerleştirilmesi ve ABD'nin 1960'larda Vietnam Savaşı sırasında 8,5 milyondan fazla sivilı güç kullanarak, ikna ve tehditle "*korunaklı*" ve "*stratejik*" mezralara sevk etmesi. Aynı zamanda Malay'daki etnik Çinlilerin savaş sonrası dönem de zorla sevk edilmesinin de mimarı olan Robert Thomson Amerikan komutasının bu harekâttan sorumlu baş danışmanıydı. Vietnamlıların Amerikan komutası tarafından sevk edilmesi, 3 milyon kadar Vietnamlının Fransızlar tarafından 1952-54 sırasında "*korunaklı köylere*" (**agrovilles**) sevk edilmesini takip etmiştir.

Tüm bu vakaların ardında aynı gerekçe vardı: sivil halkları, isyancıları herhangi bir destekten yoksun bırakmak için onları sevk ve iskâna tabii tutmak. Sivillerin bu dönüşümler sırasında çektiği acılar da, sadece yoğunluk ve derecelerinde değişkenlik göstermek üzere, benzer olmuştur. Bazı benzer vakaları incelemiş olan Dr. Erickson, 1914'te Rus destekli Ermeni direnişinin kök salmasıyla ve

bunun 1915’te doğu vilayetlerinde genel bir harekete dönüşmesiyle Osmanlı İmparatorluğu’nu detaylı bir inceleme altına almıştır. İngilizler ve Ruslar, savaş gayretlerinin bir parçası olarak etnik-dini grupların- Ermeniler, Süryaniler, Kürtler ve Araplar olmak üzere- desteğini almaya çalışmıştır. Michael Reynolds bu hikâyenin bir kısmını Rus tarafından anlatmıştır.¹ Rus Çarlığı, Osmanlı Devleti savaşa katılmadan önce bile Osmanlı Ermenilerini silahlandırmayı ve elverişli bir zamanda onları bir isyana kışkırtmayı uygun bulmuştu. Henüz 1914’ün Ağustos’unda, Kafkasya’daki Rus ordusunun Kurmay Başkanı olan General Yudenich, Osmanlı toprakları içinde bir Ermeni beşinci kolu kurulmasını ve sınırdan silah kaçırılmayı savunuyordu.² Rus Çarı, Ermeni Katolikosu Kevork’a şöyle demiştir: “*Katolikos Hazretleri, cemaatinize söyleyin, Ermenileri çok parlak bir gelecek beklemektedir.*”³

Hem Ermeniler, hem de Süryaniler eski destekleyicileri tarafından harcanmışlardır. Ermeniler bunu daha önce, 19. Yüzyılın sonlarına doğru İngilizler insanî kaygılar maskesi arkasında işlerine karıştıklarında yaşamışlardı. İngilizlerin asıl amacı Doğu Anadolu’da bir İngiliz mevcudiyeti oluşturarak Rusların entrikalarına karşı çıkmaktı. İngiliz hükümetinin “*reform*” –ve doğu vilayetlerinin Ermenilerin Kürtlerden ayrılmasına dayalı bir “*etnografik yeniden yapılanma*”- tasarıları sadece padişahın ve hükümetin itirazıyla değil, aynı zamanda bu tasarımı gözden geçirecek yetkili görevlilerin eksikliği ve tasarımı desteklemek için yeteri kadar para olmaması nedenleriyle başarısız sonuçlandı. İngiliz hükümeti masrafları üstelenmeye hazır değildi; 1876’da iflas etmiş olan Osmanlı Devleti ise 1881’de gelirinin dışarıdan denetlenmesine boyun eğmişti; hâlihazırda bu nedenlerle “*reformlara*” iyi niyetle bakmıyordu ve masrafları da üstlenemezdi. İngiliz hükümeti, aynı zamanda, -çoğu Kürt olmak üzere- Müslümanların nüfusun yüzde seksenini oluşturduğu bir bölgeyi “*Ermenistan*” olarak tanıyarak Kürtleri kışkırtmıştı. 1890’larda kriz ortaya çıktığında, doğu vilayetlerinin büyük çapta bir şiddetin içine düşmesiyle İngilizler korkudan dehşete düştüler, geri çekildiler, kendilerinden başka birini suçladılar (kötü padişah) ve Ermenileri -ellerinden geldiği kadar- kendi başlarının çaresine bakmaları için geride bıraktılar.

Hem Ermeniler, hem de Süryaniler eski destekleyicileri tarafından harcanmışlardır. Ermeniler bunu daha önce, 19. Yüzyılın sonlarına doğru İngilizler insanî kaygılar maskesi arkasında işlerine karıştıklarında yaşamışlardı.

1 Michael A. Reynolds, *Shattering Empires. The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires 1908-1918* (New York: Cambridge University Press, 2011).

2 Edward J. Erickson, *Ottomans and Armenians: A Study in Counterinsurgency* (New York: Palgrave Macmillan, 2013), s. 144.

3 Reynolds, *Shattering Empires...*, s. 143.

1914-18 arası Ermenilerin ve Süryanilerin kaderi açısından durum buydu. Rusya 1917'ye kadar savaştan çıkmıştı; ama İngilizler Ermenilere ve Süryanilere başından sonuna kadar harcanabilen bir hammadde gözüyle baktı. Bu zayıf azınlıkları itilaf devletlerinin davasına katıldıkları takdirde özerklik ve bağımsızlıklarına destek verecekleri teminatıyla savaşa ittiler. Böylelikle onların acılarını propaganda amaçları için kullandılar ve savaş bittiğinde- yani onları artık kullanamayacaklarında- onları yüzüstü bıraktılar. Bolşevikler Ermenilere özerk bir cumhuriyet verdi; ancak Süryaniler hiçbir şey elde edemedi. Onlar, İngilizler tarafından kuzeybatı İran'dan savaşmaya devam etmeleri konusunda kışkırtıldılar. Osmanlı ve Kürt aşiret kuvvetlerine yenik düştüler ve Irak'a kaçtılar. Yolları onları mülteci kamplarına götürdü ve burada İngilizleri vermiş oldukları bir anavatan sözünü gerçekleştirmeleri için boşu boşuna beklediler. Soydaşları şimdi Irak'ta kendileri ve kiliseleri adına topraklarına daha yakın zamanda olan bir müdahalenin, 2003 Amerikan işgalinin kötü sonuçlarını yaşamaktalar. Üniter bir devlet olarak Irak'ın yok edilmesi ve çevredeki güçlü bir devlete (Kuzey'deki Kürtler) karşı kasıtlı olarak zayıf bir merkezî devletin ortaya çıkarılması Saddam zamanında tanınmamış İslami cihatçıların yükselişinin önünü açtı. Orta Doğu'nun merkezî topraklarına kadar uzanan bir İslami emirlik kavramı, hem Irak'taki hem de Suriye'deki Doğu'nun tarihî kiliselerinin yok edilmesi ve onlara saygısızlık edilmesini içermekteydi. Yine, Amerikan, Fransız ve İngiliz devletleri, öncelikleri Şam'daki hükümeti devirmek olduğundan, Doğu'nun bu Hristiyanlarının yaşadığı çok yönlü zararı görmezlikten geldiler.

1914'ün sonlarına doğru, Rus ve Osmanlı Devletleri, imparatorluklarının Karadeniz vilayetlerinde hâlihazırda bir "*ilan edilmemiş ama aktif*" bir savaşta yer almaktaydılar,⁴ Osmanlı Devleti bu hususta Teşkilat-ı Mahsusa'dan faydalandı: Ruslara ve Ermeni isyancılara karşı savaşan ve yerel Müslüman halka silah taşıyan, propaganda ve gizli operasyonlar teşkilatı. Erickson bu teşkilatın kurulmasını 1913 yılının Kasım ayının sonlarına bağlamaktadır ve ortaya çıkış nedenlerini Balkanlardaki büyük Hristiyan güçlerine karşı bir Müslüman direnişi ortaya çıkarma ihtiyacı olarak nitelendirmektedir.⁵ Diğer yandan Stanford Shaw, teşkilatı, 19. Yüzyılda ortaya çıkmış olan Osmanlı istihbarat gruplarının—başlıca Sultan Abdülhamit'in Yıldız İstihbarat Teşkilatı—bir uzantısı olarak görmektedir.⁶

1914'ten 1915'e geçildiğinde, en önemli askerî vaka, Osmanlı'nın Sarıkamış'taki taarruzuydu. Bu taarruz harikulade başlamış; ancak kötü hava koşulları ve inatçı Rus liderliğinin ortak etkisiyle durumu Osmanlı'nın aleyhine

4 Erickson, *Ottomans and Armenians...*, s. 147.

5 Erickson, *Ottomans and Armenians...*, s. 112.

6 Stanford J. Shaw, *The Ottoman Empire in World War I, Cilt 1* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006), s.355. Erickson (s. 111) açıkça Teşkilat-ı Mahsusa'nın esasen Ermeni sivil halkını tasfiye etme amacıyla kurulduğu iddiasını reddetmektedir.

çevirmiş ve çok kötü bir şekilde bitmişti. Kışlık giysilerden yoksun, kar fırtınasına yakalanmış olan birçok Osmanlı askeri düpedüz donarak öldü. Erickson Osmanlı kayıplarını 33.000 ölü, 10.000 yaralı⁷ ve 7000 tutsak olarak belirtmektedir. Savaşın sonuçları üzerine yazan Michael Reynolds şu sonuca varmıştır: “1918’e kadar ya da Rus ordusunun parçalanmasına dek Osmanlılar Kafkasya cephesinde bir defa daha stratejik taarruza geçemediler.”⁸

1915’in başlarına doğru doğudaki Ermeni başkaldırıları bölge genelinde cereyan eden genel bir isyan hareketi olarak ortaya çıkmıştı. En azından bu, olayların Osmanlı başkumandanlığınca nasıl görüldüğüydü. Başkumandanlık, Ermeni icraatlarının oldukça farkındaydı. 1914’ün sonralarından 1915’in ilk yarısına kadar, Başkumandanlığa, isyancılarla yaşanan çatışmalara ve erzak ve iletişim hatlarının kesilmesine dair raporlar yağmıştı. Kafkasya’da Ruslara, Mezopotamya’da ve Filistin’de İngilizlere karşı muharebeye destek sağlayan bu hatlar “*Ermeni halkının ve dolayısıyla ciddi bir ölçüde silahlandırılmış devrimci Ermeni komitelerinin yoğun nüfuslu olduğu Doğu Anadolu’daki Osmanlı ordularının geri bölgelerinin doğrudan içinden geçiyordu.*”⁹ Kafkaslar, Mezopotamya veya Filistin cephesindeki Osmanlı ordularından hiçbiri gıda, hayvan yemi, çiftlik hayvanları, cephane ve ilaçlar konusunda kendi kendini idare edebilecek durumda değildi; bu ordular batıdan gelen ikmal maddelerine bel bağlamışlardı.¹⁰ Doğu Anadolu vilayetlerindeki ileri hat birlikleri belki de en yakın tren istasyonuna 900 kilometre uzaklıktaydı.¹¹ Erzakların çoğunun çok geniş bir alan üzerinde, vagonlarla savunmasız uzun toprak yollardan geçilerek getirilmesi gerekiyordu. Bu iletişim hatları, özellikle muhafızlık yapacak çok az sayıda adamın bulunduğu izbe alanlarda isyan karmaşasına karşı korunmasız durumdaydı.

1915’in ortalarına doğru cephe gerisinde, Ermenilerin küçük azınlıklar olduğu ve bölgede yayılmış oldukları Osmanlı vilayetlerini “*kurtarmakla*” görevlendirilmiş **druzhiny** adlı gönüllü asker birimlerine yazılmış binlerce Rus Ermeni’sine ek olarak binlerce Osmanlı Ermeni’si savaşıyordu. Sıcak noktalar Van, Erzurum, Erzincan, Bitlis, Muş, Elazığ (Harput), Sivas ve Malatya etrafındaki bölgelerdi. Dört yol’un güneydoğusundan gelen raporlara göre İngilizler yerli Ermenilerin desteğiyle Doğu Akdeniz’de yeni bir cephe açma niyetindeydiler.

Tüm bunlara Osmanlı kumandanların gözüne gözükmüş olduğu şekliyle bakılmalıdır. 1915’in ortalarına doğru, Osmanlı ordusu üç cephede

7 Erickson, *Ottomans and Armenians...*, s. 155.

8 Reynolds, *Shattering Empires...*, s. 125.

9 Erickson, *Ottomans and Armenians...*, ss. 161-162.

10 Erickson, *Ottomans and Armenians...*, s. 162.

11 Erickson, *Ottomans and Armenians...*, s. 174.

savaşmaktaydı: Çanakkale, Kafkasya ve Mezopotamya. Hâlihazırda, Balkan Savaşları'nın ve daha yakın tarihte gerçekleşmiş olan Sarıkamış felaketinin ciddi bir şekilde zayıflattığı Osmanlı ordusunun çok cepheli bir savaşa girecek ve savaş gayretlerini sabote eden binlerce isyancıyı defedecek bir vaziyette değildi. Başkumandanlığın böylesine bir isyanın haktan gelme planları yoktu ve iç bölgelerde iletişim hatlarını koruyacak stratejik bir rezerve de sahip değildi. Mevcut insan gücü çoğunlukla ileri yaşlı ihtiyat personelinden ve jandarmadan oluşuyordu. Birçok cephede baskı altında olan Osmanlı kumandanlığı imparatorluğun iç kısımlarında ne kadar asker varsa onları oralardan alıp cepheye yolluyordu. İletişim hatlarının yanı sıra şehirler, kasabalar ve köyler de saldırılara karşı savunmasızdı. Bölge halklarının birçoğu aslında tek başına kalmıştı.

Tam teçhizatlı binlerce Ermeni bu ayaklanmada yer aldı. On binlerce Müslüman'ın bölgeyi terk etmesiyle -büyük kaçgın olarak bilinen vaka- çatışma Mayıs ayında da devam etti. Son olarak Van Valisi de 16 Mayıs'ta bölgeden ayrıldı. O tarihe kadar kentin çoğu yok edilmiş ve Müslüman halkın çoğu katledilmişti.

Kötüleşen bu durum, 1915 Nisan'ında İngilizlerin Çanakkale'ye asker göndermek üzereyken ve Rusların kuzeybatı İran'da Dilman yakınlarında Osmanlı güçleriyle çatışmaya girmek üzereyken ortaya çıkan Van Ayaklanması ile zirveye ulaştı. Tam teçhizatlı binlerce Ermeni bu ayaklanmada yer aldı. On binlerce Müslüman'ın bölgeyi terk etmesiyle -büyük kaçgın olarak bilinen vaka- çatışma Mayıs ayında da devam etti. Son olarak Van Valisi de 16 Mayıs'ta bölgeden ayrıldı. O tarihe kadar kentin çoğu yok edilmiş ve Müslüman halkın çoğu katledilmişti. Ermeniler, Van Gölü etrafındaki köylere

bugün etnik temizlik denilecek nitelikteki kanlı saldırılarıyla zaferlerini pekiştirdiler. Özellikle, başka bölgelerden gelen mültecilerle dolu olan Zeve Köyü, korkunç bir zulme sahne olmuştu. Van, baş idareci olarak bir Ermeni'nin görev yaptığı Bütün Rusya Şehir Birliği Kafkasya Komitesi (Sogor) bünyesine katılmadan önce, bir Ermeni cumhuriyeti olarak ilan edildi. Van'ın ana caddesine Sogorskii Prospekt ismi verildi.¹²

Rus ve Ermeni güçleri, 1915'in sonlarında ve yine 1916 Temmuz'unda Osmanlı güçlerinin yaklaşmasıyla birlikte kısa süreli çekilmeler dışında, Van'ı 1918 Nisan'ına kadar tuttular. Van ayaklanmasının, Ermenilerin iddia edecekleri gibi tabiatı bakımından müdafaa amaçlı mı yoksa iyi planlanmış bir taarruz mu olduğuna dair bugünkü tartışmalar Osmanlı üst komutasınca tamamen önemsizdi. Üst komutanın gözünde, bölgeye ait önemli bir şehir Ermenilere ve Ruslara kaybedilmişti ve etkili önlemler alınmadığı sürece diğer

12 Halit Dündar Akarca, "The Russian Administration of the Occupied Ottoman Territories During the First World War 1915-1917", Yüksek lisans tezi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bilkent Üniversitesi, Şubat, 2002.

savunmasız şehirlerin de Van gibi olması muhtemeldi. Van ayaklanmasının ne derece Rus ve İngiliz askeri üst komutalarıyla işbirliği içinde gerçekleştiği açık bir soru olarak kalmıştır.

Gittikçe yayılan ayaklanmayı durduramayan Osmanlı Devleti, ayaklanmanın başlamasından yaklaşık bir hafta sonra, İstanbul’daki ulusal/devrimci Ermeni komitelerini kapattı ve bu komitelerin yüzlerce üyesini veya amaçlarına sempati duyan Ermenileri tutukladı. Bunların çoğu Ankara etrafından Anadolu’nun iç yerlerine, Çankırı’ya ve Ayaş’a yollandı. Mayıs ayının sonuna doğru –ordunun önerisi üzerine- devlet savaş alanlarındaki Ermeni halkının büyük bir kısmının Suriye’ye ve Irak’a “*sevk ve iskân*” edilmesini emretti. 1916’nın başlarına doğru, devlet “*sevk ve iskâna*” bir son verilmesini emrettiğinde, yarım milyon Ermeni evlerinden zorla çıkarılmış ve güneye doğru yollanmıştı. “*Sevk ve iskân*”, 1915’in ikinci yarısında gerçekleşen kontrgerilla harekâtlarının başarısıyla birlikte yavaşlatılmıştı. Ekim ayında çeşitli şehirlere “*sevk ve iskâna*” son verilmesi emri gitti ve Ocak 1916’ya doğru, birçok Ermeni’nin ilerlemekte olmasına rağmen, “*sevk ve iskân*” resmî olarak sona erdi.¹³

Erickson, sivil halkı yerlerinden ederek isyancıları aldıkları destekten mahrum etme kararının, onları bastırmak için gerekli insan gücü eksikliğinden kaynaklanan, Osmanlı Devleti’nin bir “*yoklukta alınan kararı*” olduğunu düşünmektedir.¹⁴ Bunun acımasızca ve sert sonuçları olmuş olsa da, böyle bir tedbir askeri gereklilik gerekçesiyle haklı kılınabilir miydi? Erickson bu soruyu şöyle cevaplamıştır: “**Osmanlı Devleti’nin olanlar hakkında nasıl bir kaniya vardığı göz önünde bulundurulduğunda cevap evetti. Aslına bakılırsa, isyancı devrimci komiteler, Osmanlı ordularının lojistik olarak üç cephede tabi olduğu iletişim hatlarını doğrudan tehdit etmekteydi. Özellikle, Ruslarla çatışan ordularının ihtiyaçlarını karşılamakta başarısız olması Osmanlı İmparatorluğu’nun yenilmiş olmasına sebep olacaktı. Osmanlı üst komutası böyle bir riski göze alamadı.**”¹⁵

Askeri perspektiften bakıldığında, Ermeni ayaklanmasının sivil kanadının bertaraf edilmesi, isyancı tehdidinin üstesinden gelme amacına hizmet etmiş midir? Erickson böyle olduğunu düşünmektedir. “Ermeni nüfusunun ‘*sevk ve iskânı*’ ve buna bağlı olarak devrimci Ermeni komitelerinin yok edilmesi, Osmanlı hükümetinin devlet için varoluşsal bir tehdit olarak gördüğü ve imparatorluğun 1918’in sonlarına kadar savaş mücadelesi verdiği etkenleri ortadan kaldırmıştır.”¹⁶ 1915’in ikinci yarısında gerçekleşen kontrgerilla

13 Erickson, *Ottomans and Armenians...*, ss. 210-211.

14 Erickson, *Ottomans and Armenians...*, s. 183.

15 Erickson, *Ottomans and Armenians...*, ss. 213-214.

16 Erickson, *Ottomans and Armenians...*, s.214.

harekâtı sırasında kullanılan yöntemler, kırsal bölgelerde arama ve yok etme misyonu ve kasabalarda yerleşmiş isyancılara karşı ağır silah kullanımını da içermiştir. Bu esnada, güneye doğru ilerletilmekte olan Ermeniler; Kürt ve Arap aşiretleri tarafından yağmacılıktan ya da Müslümanların (çoğunlukla Kürtlerin) Ermeni çeteleri tarafından öldürülmesinin öcünü almak için saldırıya uğramaktaydı.

Ermenilerin başına gelenler, Ermeni bilgi ve propaganda ağındaki pek çok yazarın aksine Erickson'ın yaptığı gibi, o dönemin askeri gerekçeleri mantıklı bir şekilde incelenmeden anlaşılabilir. Erickson'ın yaklaşımında bir tutarlılık, alternatifinde ise tam bir tutarsızlık vardır. Taner Akçam'ın "*katliamı ilgilendiren ana kararlar*", "*büyük bir olasılıkla*" 1915 Mart'ında İttihat ve Terakki hükümeti sırasında alınmıştır iddiasını destekleyecek hiçbir kanıt yoktur. Üç sayfa içerisinde, bu "*ana kararlar*", "*soykırım kararına*" dönüşmektedir.¹⁷ Akçam'ın varsayım ve tahminleri komplo teorisinin ötesine geçememektedir ve Akçam'ın çalışmalarının "*dâhice ve kusursuz*" ve "*özenli*" şeklinde övülmesi gülünçtür.¹⁸ Akran değerlendirmecilerinin ve genel olarak hakemlerin Akçam'ın çalışmasındaki boşlukları görememesi ve bunlardan dolayı sorumlu tutulması ve diğer tarihçiler tarafından çıkardığı sonuçlardan sanki gerçeklermiş gibi bahsedilmesi¹⁹ "*batı*" ana akımında bu konudaki "*araştırmacılığın*" ne kadar kötü bir vaziyette olduğunu göstermektedir

Osmanlı Devleti'nin 1915 baharında aldığı önlemler, "*sevk ve iskân*" emrinin arkasındaki tek niyetin Ermeni isyancıları halk desteğinden mahrum bırakmak olduğu görüşüyle istikrarlıdır. Ermeni kabilelerine gerçekleşen saldırılara dair raporlar içeri sızınca, "*sevk ve iskânı*" düzenlemekle görevli vilayet yetkililerine failleri yakalama ve kabilelere daha etkili bir koruma sağlamaları yönünde emir gönderilmiştir. Devlet sonunda Adliye, Dâhiliye ve Harbiye Nazırlıklarının yakından ilgilendiren ve Maliye nazırlığının etkinliklerine malî kaynak sağlayacağı bir inceleme konseyi kurmuştur. Doğu vilayetlerine, üst düzey idarecilerin de dâhil olduğu jandarma, polis ve memurların hakkında inceleme yapmak için üç soruşturma komisyonu yollanmıştır. Tüm doğu vilayetlerinde, 1673 kişinin "*usulsüz davranışları*" nedeniyle tutuklanarak yargılanmak üzere Divan-ı Harplere gönderilmesiyle sonuçlanan duruşmalar yapılmıştır. Tutuklananlardan 528'i polis, ordu veya Teşkilat-ı Mahsusa'dan ve 170'i, vergi tahsildarları, belediye başkanları ve doğrudan "*sevk ve iskânı*" düzenlemekle sorumlu yetkililer de dâhil olmak üzere, devlet memurları olmuştur.

17 Taner Akçam, *A Shameful Act. The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility* (London: Constable, 2007), ss. 162-164.

18 Bkz. Akçam'ın kitabında Orhan Pamuk'un ön kapaktaki ve Christopher Hitchens'in arka kapaktaki övgüleri.

19 Bkz. Alan Kramer, *Dynamic of Destruction. Culture and Mass Killing in the First World War* (Oxford: Oxford University Press, 2007). Prof. Kramer'in olaylar hakkındaki tamamıyla çarpık yorumu (s. 147-150) Akçam'ın bir Mart ayı toplantısına dair iddiasının tekrar edilmesiyle zirveye ulaşıyor.

Tutuklananlardan geriye kalanlar sıradan insanlar veya yağmacılık ve katliamlara karışmış olan çete üyeleri idi. Yargılananlardan 67'si idama (suçların işlenip işlenmediği belirsiz olmakla birlikte) ve 524'ü çeşitli uzunluklarla hapse mahkûm edildi. Geri kalanına verilen suçlamalar düşürülmüştü; çünkü suçlananlar küçüklerdi.²⁰ Bu duruşmalar, İngilizlerin İstanbul'u işgali sırasında, Taner Akçam'ın büyük önem verdiği, düzmece mahkemelerde yapılan suçlamalardan çok daha önemliydi. Akçam'ın istifade ettiği, şüphe uyandıran kaynak, kendisinin Kudüs'te Ermeni Patrikhanesi'ndeki mahkeme zabıtlarının el yazısı nüshaları olarak addettiklerini de içermektedir.²¹ Fakat bunların aslının kopyaları olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur ve bunların kimin tarafından ve ne zaman yazıldığına dair de hiçbir gösterge bulunmamaktadır.

Ermeniler büyük acılar çekmişlerdir ve onlara karşı büyük suçlar işlenmiştir. Sayılar ve detaylar hakkında anlaşmazlıklar olabilir; ancak suç ve kötü muamele konusundaki ana suçlamalar konusunda bir ihtilaf yoktur. Osmanlı Devleti, sonuçlarının ne olacağına farkında olmamış olsa bile, vermiş olduğu kararın sonuçlarından sorumlu tutulmalıdır. Bu, şüphesiz, kilit bir meseledir: o kadar büyük sayıda insanın savaş zamanı çok kısa bir süre içinde yer değiştirmesinin çok zor olacağı mutlaka bilinmiş olmalıydı; fakat devlet bu zorluğun derecesinin farkında mıydı?

Burada, felakete yol açan, dikkate alınması gereken etkenler Ermenileri yeterli derecede koruyacak düzeyde insan gücünün olmaması, modern gelişmelerin nadiren uğradığı bir bölgeden büyük sayıda insanın geçirilmesi sırasında karşılaşılan lojistik sorunlar, vilayet yetkililerinin kendilerine verilen görevin vahameti göz önünde bulundurulsa da sergiledikleri beceriksizlik, bütün kaynakların cephelere aktarılmasından doğan erzak ve ilaç kıtlığı, Kürt ve Arap aşiretlerinin Ermeni çetelerinin Müslümanları öldürmesinden dolayı oç almak istemesi, Doğu Akdeniz kıyısının İngilizler tarafından deniz ablukasına altına alınmasının sivil yaşam üzerindeki etkileri, "sevk ve iskân" edilmiş Ermenilere ilaveten tüm Suriyelilerin çektiği acılar ve 1915 yazında gerçekleşen, ekinleri harap eden ve gittikçe artan vahim gıda durumunu kötüleştiren çekirge istilasını içermektedir. Suriye'deki sulak ve verimli bölgelerde ve kasabalarda bile, siviller sokaklarda açlıktan ölüyorlardı. Osmanlı Devleti'nin tüm bunları önceden bilebilmesi veya öngörmesi pek mümkün değildi.

Görülen o ki bu sıfır toplamlı bir oyundu. Hükümet ne karar verirse versin ortada bir kayıp olacaktı; ama ordunun bakış açısından, Ermeni sivil halkının büyük bir kısmının, eğer ayaklanma bastırılacaktıysa, yerlerinin değiştirilmesi

20 Yusuf Sarıay, "The Relocations (Tehcir) of Armenians and the Trials of 1915-16", *Middle East Critique*, cilt. 20, no.3, Sonbahar 2011: ss. 299-315.

21 Akçam, *A Shameful Act...*, s. xiii.

gerekliyordu. İsyancıları bastırmayı başaramamak sadece savaş gayretlerine bir tehdit oluşturmakla kalmayacak, aynı zamanda imparatorluğun varlığını sürdürmesine de bir tehdit oluşturacaktı. Kumandanlığın görüş açısı buydu. Geri dönüp değerlendirme yapabilmek çok güzel bir şeydir; ancak, bu, birden fazla cephede ordularda ve cepheler gerisinde binlerce isyancıyla sığağı sığağına ölümüne savaşan ordu mensuplarının aldığı bir karardı.

Madalyonun diğer yüzünde de Müslüman halkın, özellikle Kuzeydoğu Anadolu'nun Rus-Ermeni işgali sırasında çektiği korkunç acılar vardır. Savaş

zamanı yaklaşık 500.000 Osmanlı sivil Müslüman katledilmiştir. Ermeniler tarafından işlenen zulüm, Osmanlı belgelerinde, James Bryce ve Arnold Toynbee'nin 1916 tarihli 'Blue Book' kitabında olduğu gibi propaganda amaçlı değil; merkezî yönetime Osmanlı orduları işgal altında olan doğu vilayetlerine geri dönebildiklerinde bilgi verme amaçlıydı. Bir grup insanın acı çekmesi ne başka bir grubun acısını yok eder ne de o grubun acısının en aza indirilmesine imkân verir; ama bu döneme ait dengeli bir anlatımdan bahsedilecekse bütün tarafların acısı hesaba katılmalıdır. Bu ihtilafta, failer bir tarafta ve kurbanlar bir tarafta değildir: her iki tarafta da failer ve kurbanlar bulunmaktadır. Bu savaşta 2 ve 2,5 milyon arasında Osmanlı Müslüman sivil Ermenilerle tam da aynı sebeplerden dolayı hayatlarını kaybetmiştir: katliam, çarpışma, hastalık, kötü beslenme ve olumsuz

etkenlere maruz kalma. Tüm bunlar, bu tarihteki görünmeyen unsura işaret etmektedir.

Edward Erickson "Ermeni sorununun" geçtiğimiz yüzyıl boyunca gömülü olduğu propaganda karmaşasının içinden çıkmakla çok iyi bir iş çıkarmıştır. Osmanlı askerî kaynaklarının kullanarak, "sevk ve iskânın" askerî gereklilikten başka hiçbir şey nedenle emredilmediği görüşünü güçlü bir şekilde desteklemiştir.

Görülen o ki bu sıfır toplamı bir oyundu. Hükümet ne karar verirse versin ortada bir kayıp olacaktı; ama ordunun bakış açısından, Ermeni sivil halkının büyük bir kısmının, eğer ayaklanma bastırılacaktıysa, yerlerinin değiştirilmesi gerekiyordu. İsyancıları bastırmayı başaramamak sadece savaş gayretlerine bir tehdit oluşturmakla kalmayacak, aynı zamanda imparatorluğun varlığını sürdürmesine de bir tehdit oluşturacaktı.

KAYNAKÇA

Akarca, Halit Dünder (2002, Şubat). "The Russian Administration of the Occupied Ottoman Territories During the First World War 1915-1917", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bilkent Üniversitesi.

Akçam, Taner (2007). *A Shameful Act. The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*. London: Constable.

Erickson, Edward J. (2013). *Ottomans and Armenians. A Study in Counterinsurgency*. New York: Palgrave Macmillan.

Kramer, Alan (2007). *Dynamic of Destruction. Culture and Mass Killing in the First World War* Oxford: Oxford University Press.

Reynolds, Michael A. (2011). *Shattering Empires. The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires 1908-1918*. New York: Cambridge University Press.

Sarinay, Yusuf (2011, Kış). "The Relocations (Tehcir) of Armenians and the Trials of 1915-16." *Middle East Critique*, Cilt. 20, No: 3.

Shaw, Stanford J. (2006). *The Ottoman Empire in World War I, Cilt 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

